

**Anthony D. Smith, *Kulturowe podstawy narodów:*
Hierarchia, przymierze i republika, przekład Wojciech Usakiewicz,
Kraków 2009, ss. 262**

W 2009 roku Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego opublikowało dwie książki Anthony'ego D. Smitha *Etniczne źródła narodów* (rok wyd. oryg. 1986) i *Kulturowe podstawy narodów* (rok wyd. oryg. 2008). Ich autor jest z wykształcenia socjologiem, emerytowanym profesorem London School of Economics, który większość swojej działalności naukowej poświęcił badaniu problematyki związanej z narodami, ich historycznym rozwojem, a także ideologiom nacjonalistycznym. Powszechnie uznawany za wybitnego specjalistę w tych dziedzinach, jest jednym z krytyków modernistycznych wizji kształtowania narodów, które uznają, że niemożliwe jest formowanie się narodów przed nastaniem nowoczesności, jakkolwiek byśmy jej nie wyodrębnili (najczęściej wskazuje się przełom XVIII i XIX w.). Jednocześnie Smith odcina się od nacjonalistycznych teorii głoszących, że narody są tworem niemal odwiecznymi, których początki wiążą się z ewolucją gatunku ludzkiego. Co więcej, autor rozróżnia ideologie nacjonalistyczne i narody jako twory społeczne. Nie zgadza się z teorią, według której to apologetci ideologii nacjonalistycznej niejako „wymyślili” naród w XIX wieku, przez co jest on tworem stosunkowo młodym i niejako wtórnym. Na płaszczyźnie teoretycznej uznaje, że pod słowem naród kryją się dwie osobne kategorie: jedna analityczna, druga zaś opisowa. Kategoria analityczna stanowi swoisty Weberowski model idealny, który jest zbiorem cech, jakie dana społeczność powinna posiadać, by można było o niej mówić jako o narodzie. Kategoria opisowa stosuje model do konkretnych warunków dziejowych. Charakteryzuje się więc ona silnym „uzależnieniem” od procesów historycznych i dużą zmiennością, zarówno gdy chodzi o kwestie jakościowe, jak i ilościowe. Ten dynamiczno-historyczny opis niewątpliwie bardzo złożonego zagadnienia, jakim są narody, zdecydowanie dominuje w *Kulturowych podstawach narodów*.

Jak Anthony Smith sam przyznaje na wstępie, książka jest weryfikacją jego dotychczasowych poglądów, co zresztą dobrze oddaje różnica w tytułach wymienionych wyżej pozycji. Rewizja poglądów dotyczy jego wcześniejszego założenia, że to pierwotna baza etniczna tworzy podstawową płaszczyznę komunikacji z należącymi do niej znakami, symbolami i wartościami. Wraz z rozwojem danej społeczności płaszczyzna ta miała być rozbudowywana i modyfikowana, ale jej pierwotny etniczny rdzeń, często manifestujący się w zapomnianych pokładach kulturowych, miał pozostać. W najnowszej książce autor zdecydowanie większy nacisk kładzie na kulturę, uznając ją za nośnik i swoistą gwarancję trwałości tożsamości narodowej. Na płasz-

czyźnie analitycznej Smith wyróżnia kilka podstawowych procesów narodotwórczych: samookreślenie, kultywowanie zasobów symbolicznych, terytorializację, rozpowszechnienie wyróżniającej kultury życia publicznego, w tym także ujednoczenie oraz przestrzeganie praw i zwyczajów. Jednak, jak zdecydowanie podkreśla, one same są warunkiem koniecznym, ale nie wystarczającym. Aby naród mógł trwać i rozwijać się, niezbędne są także pewne elementy kultury, które nazywa zasobami tożsamości narodowej. Do takich zalicza: mit o pochodzeniu i wybraniu grupy etnicznej, przywiązanie do świętej ojczyzny, wspomnienie o złotych wiekach oraz ideał ofiary i przeznaczenia. Smith podkreśla, że chociaż takie zasoby charakteryzują się dużą stabilnością, mogą jednak występować w różnych wzajemnych relacjach i ze zmiennym natężeniem, w zależności od „potrzeb” danych czasów. W jego teorii kultura danej społeczności nie jest zjawiskiem samoistnym, a wręcz przeciwnie – jest bardzo silnie powiązana z innymi elementami społecznego otoczenia. Autor zwraca szczególną uwagę na instytucje polityczne i bezpośrednio związaną z nimi ideologię polityczną, a także na religię powszechnie wyznawaną w danej wspólnotcie, jako na te czynniki, które mają szczególny wpływ na kształtowanie się kultury i wynikającej z niej tożsamości narodowej.

Prezentacja swojej zmodyfikowanej bazy teoretycznej w dwóch pierwszych rozdziałach pozwala autorowi przejść w dalszej części książki do analizy historycznej formowania się i ewolucji poszczególnych typów narodów. Smith wyróżnia trzy historyczne typy: narody hierarchiczne, narody oparte na przymierzu i narody republikańskie. Stanowią one wytwory złożonych procesów historycznych właściwych dla danych czasów, których jednak inspiracją były tradycje i wzorce kulturowe stworzone jeszcze w starożytności. Autor, mimo że sporo miejsca poświęca (w rozdziale trzecim) starożytnym wspólnotom, nie znalazł wśród nich wystarczającej liczby cech, by móc mówić o istnieniu typu narodów starożytnych. Podkreśla jednak wyraźnie, że to właśnie te starożytne wspólnoty etniczne stworzyły pewne zasoby kulturowe, które miały być wykorzystane przez późniejsze wspólnoty.

Pierwszym z wyróżnionych historycznych typów narodów są narody hierarchiczne (rozdział czwarty). Ogólnie kształtują się one w patrymonialnych monarchiach średniowiecznej Europy (podstawowe przykłady to Anglia, Francja, Rosja i Szkocja). Autor zamiennie używa sformułowania naród oraz sentymenty narodowe, które miały przejawiać elity społeczne bezpośrednio powiązane z panującą dynastią. Elity te, według Smitha, łączy wyraźnie poczucie tożsamości zbiorowej odróżniające je od innych grup. Wynikało to, jak dowodzi autor, ze świadomości posiadania wspólnych interesów. Dodatkowo łączył je wspólny zbiór wartości oraz dobrze znane i wielokrotnie powtarzane mity o pochodzeniu i wspólnych przodkach, a także obfity zbiór innych mitów, symboli, wspomnień i tradycji kultywowanych przez wspólnotę.

Drugi etap rozwoju narodów stanowią narody oparte na przymierzu (rozdział piąty). Według autora są one swoistym „produktem” reformacji i związanej z nią mobilizacją klasy średniej (choć nie należy jej rozumieć na sposób dwudziestowieczny). Reformacja zreorganizowała życie polityczne w całej Europie, zaburzając dotychczasowe relacje, zarówno między władzą świecką a duchowną, jak i pomiędzy monarchą a poddanymi. Co więcej, hołdowała idei powrotu religii do „korzeni wiary”, a więc także ku Staremu Testamentowi i idei narodu wybranego. Smith uznaje, że to właśnie ta idea została w licznych krajach przeniesiona na grunt lokalny i wykorzystana dla celów bieżącej polityki. Stworzenie tej formy narodu miało według autora ugruntować nowy układ sił, jaki zapanował w ówczesnych krajach i zabezpieczyć pozycje nowych elit. Można wyróżnić dwa typy państw monarchicznych. Typowych, gdzie zostały zawarte dwa przymierza łączące wspólnotę pomiędzy Bogiem i narodem, a także pomiędzy monarchą i narodem oraz republikańskomonarchistycznych, gdzie mamy do czynienia tylko z jednym przymierzem między Bogiem a narodem.

Ostatni typ narodów wyróżniony przez autora, to narody republikańskie (rozdział szósty), w zasadzie będące narodem w rozumieniu modernistów. Smith uznaje, że podstawą ich powstania stała się burżuazyjna rewolucja francuska i idee oświeceniowe rozpowszechnione przez Napoleona po całej Europie. Zasadniczo ten typ był wynikiem zmian społeczno-politycznych wynikających z mobilizacji kolejnych grup społecznych na podstawie ogólnie rozumianych idei republikańsko-oświeceniowych. Bazą dla tak pojętego narodu stały się nie tylko równość i braterstwo, ale także rozum i ateizm. Gdy zabrakło religii w życiu publicznym, ludzkie zachowania i emocje należało skanalizować w wyniku innych tradycji i zwyczajów. To zadanie przejęła na siebie nowa świecka religia, jaką stał się patriotyzm.

W ostatnim (siódmym), moim zdaniem najciekawszym, rozdziale książki autor stara się przedstawić funkcjonowanie swojej koncepcji w świecie współczesnym. Uważa, że wcześniejsze typy narodów nie zostały całkowicie zastąpione przez późniejsze formy. W wielu krajach dochodziło do nakładania się poszczególnych typów narodowych, co doprowadzało do powstawania bardzo swoistych i unikatowych form wspólnoty narodowej. Mimo że obecnie typ narodu republikańskiego dominuje praktycznie we wszystkich państwach Europy, trudno go szukać w „czystej formie” z racji głębokich różnic, zarówno na płaszczyźnie międzynarodowej, jak i wewnętrznej (przykładowo w Anglii i Niemczech dla regionów o odrębnej historii).

Należy uznać, że koncepcja Anthony'ego Smitha jest z pewnością złożona i wielowątkowa. Co więcej, jest ona bardzo oryginalna, a także stanowi próbę uniwersalnego i globalnego podejścia do tematu. Jego książka jest z pewnością warta polecenia osobom zajmującym się bezpośrednio tematyką narodów, a także ogólnie zainteresowanym historią czy naukami społecznymi. Próbuje ona bowiem prześle-

dzić zarówno historyczną drogę rozwoju narodów, jak i ich funkcjonowanie we współczesnym świecie. Dla równowagi należy jednak dodać, że autor nie zachowuje konsekwencji w przypadku wszystkich swoich wywodów. Dotyczy to szczególnie tych zasobów kulturowych czy wzorców tradycji, które powstały w starożytności, a w późnym średniowieczu i renesansie miały stać się pewnymi wzorcami dla funkcjonowania ówczesnych wspólnot. Jak wynika z książki, autor postrzega bowiem formowanie się kultury danych narodów jako proces wychodzący od płaszczyzny etnicznej i napędzany przez ingerencje różnego rodzaju instytucji (w szczególności politycznych). Kultura jest aktualnym stanem zakumulowanej tradycji powstałej w wyniku funkcjonowania danej wspólnoty. Zaś między starożytnością a średniowieczem, mówiąc krótko, nie zachowała się bezpośrednia ciągłość, ani na płaszczyźnie etnicznej, ani państwowej. Co prawda, w książce można się doszukać argumentów przeciwnych, wystarczy wspomnieć o roli takich tekstów jak Biblia, które przechowywały pewne elementy starożytnych kultur. To jednak nie wydaje się wystarczające. Tym samym uważam, że wyjaśnienia autora co do przebiegu tej kulturowej tranzykcji nie są przekonujące. Także pewne zarzuty można postawić samej narracji, gdzie częste zmiany wątków mogą przeszkadzać w odbiorze. Jest to szczególnie zauważalne w pierwszych dwóch rozdziałach teoretycznych.

Niemniej jednak uważam, że książka *Kulturowe podstawy narodów* jest godna uwagi, szczególnie, że Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego umożliwiło jednoczesne zapoznanie się z wcześniejszymi poglądami autora, drukując jego oba powiązane tematycznie dzieła.

Piotr Drzewiński